

1904 BULGAR GENEL AFFI ('AFV-I 'UMÛMÎ) ÜSKÛP VE EDİRNE HAPİSHANELERİNDEKİ UYGULAMASI

Büşra BEDİR*

*Yunus Emre Tekinsoy, 1904 Bulgar Genel Affı ('Afv-ı 'Umûmî),
Berikan Yayınevi, 249 s., ISBN: 978-625-7457-49-1, Ankara 2021.*

Eser; önsöz, giriş, iki bölüm, kaynakça ve ekler kısımlarından oluşmaktadır. Eserin ön ve arka kapağındaki yer alan fotoğraf, 1904 yılında ilan edilen 'Afv-ı 'Umûmî kapsamında Üsküp Hapishanesi 'Afv-ı 'Umûmî Defterinden seçilmiş kişilere aittir. 13 Nisan 1904'te ilan edilen genel affa ilgili konuda ilk olma özelliği taşıyan eserin yazarı Dr. Yunus Emre Tekinsoy, Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih bölümünde öğretim üyesidir.

Sözlükte “*yok etmek, silip süpürmek; fazlalık, artuk*” gibi anlamlara gelen afv, bir ahlâk ve hukuk terimi olarak genellikle, “kötülük ve haksızlık edeni, suç veya günah işleyeni bağışlama, cezalandırmaktan vazgeçme” anlamlarında kullanılmaktadır.¹

Burada değerlendirmemize konu olan kitabın giriş bölümüne, öncelikli olarak “Balkanlar” kelimesinin farklı anlamları üzerinde durularak kelimenin Türkçe kökenli olup bugünkü “dağ” sözcüğü ile ilişkilendirildiği ifade edilmiştir. Yazar, Balkan Yarımadası'nın coğrafi konumunun Asya ile Avrupa'yı birbirine bağlayan bir geçit konumunda olması, farklı etnik ve dinî kimliklere

Geliş Tarihi: 02 Şubat 2022 - Kabul Tarihi: 11 Şubat 2022.

Atf Bilgisi: Büşra Bedir, “Kitap İncelemeleri: 1904 Bulgar Genel Affı (Afv-ı 'Umûmî) Üsküp ve Edirne Hapishanelerindeki Uygulaması”, *Türk Dünyası Araştırmaları*, Cilt: 130, Sayı: 257, İstanbul 2022, s. 471-476.

* Yüksek Lisans, Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, Tokat- Türkiye. bbusrabedir@gmail.com, 0000-0002-6750-2852.

¹ Mustafa Çağrı, “Afv” Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, C. 1, İstanbul 1988, s. 395-396.

sahip kişilerden oluşması bölgenin siyasi anlamda dikkatleri üzerine çekmesine neden olduğunu ifade etmiştir. Osmanlı Devleti'nin Balkan coğrafyasına ilk adımı 1321 yılında Mudanya'nın fethi ile gerçekleşse de kalıcı olmalarını sağlayan asıl gelişme 1356'da *Çimpe* (*Çimpi*) Kalesi'nin alınması olmuştur. Yazara göre XIX. yüzyıl Osmanlı Devleti açısından zorlukların yaşandığı, toprak bütünlüğünün diğer devletler tarafından paylaşılmak istendiği bir dönemdir. Rusya'nın Osmanlı için "hasta adam" benzetmesi yapması ve İngiltere'ye ittifak teklif etmesi Osmanlı'nın iki küresel güç karşısında işini daha da zorlaştırırken İngiltere'nin bu teklifi reddetmesi Osmanlı'nın ömrünün uzamasını sağlamıştır.

Yazar, Fransız İhtilali'nin ortaya çıkardığı millet isyanlarının farklı etnik köken ve inançlara sahip Osmanlı toplumu için tehdit oluşturduğunu belirterek bu isyanların yukarıdan aşağıya doğru bir yön izlediğini ifade etmektedir. Aydın olarak tanımlanan eğitilmiş ve entelektüel kişilerin örgütlenip Balkanlarda bağımsızlığın gerçekleşmesi için kılavuzluk yaptıklarını ekleyen yazar, Avrupa devletleri ve Rusya'nın da bu eyleme destek verdiğini hatta misyoner okullarının bu şura katkı sağladığını ileri sürmektedir.

Esere göre Bulgarlar, bağımsızlıklarını Fransız İhtilali'nden önce ilan etmek istemişlerdir. Bu bilgiye dayanarak Bulgar milli bilincinin oluşturulmasında etkili olan en önemli temsilcilerinden biri Paisiy Hilendarski olmuştur. 1762'de yayımladığı *Slav Bulgar Tarihi* adlı eseri ile Bulgar halkına seslenip: '*Ah, seni akılsız, aptal! Kendine Bulgar demekten neden utanıyorsun ve neden anadilinde okuyup konuşmuyorsun? Bulgarlar bir zamanlar güçlü ve şanlı değil miydi?*' şeklindeki seslenişini Bulgarların Osmanlı'da Rum milleti gibi görülmelerine tepki gösterdiğinin kanıtı olmuştur. Bu esnada Fener Rum Patrikhanesi de Bulgarların Rumlaştırılması için faaliyetlerini sürdürmüştür. Fener Rum Patriği 1800 yılında gönderdiği genelge ile Bulgar halkını yok sayan birtakım emirleri metropolitlere göndermiştir. Bu emirlerde; Bulgar kilise ve okullarının kapatılması, kiliselerde sadece Yunanca yazılmış din kitaplarının okutulması gibi konular yer almıştır. Bu koşullar altında Bulgar milli uyanışı öncülerinin din adamları olduğunu söylersek yanlış olmaz.

Bulgar ihtilal komitelerinin Bulgarların bağımsızlıklarını kazanabilmeleri için ilk ihtilal girişimleri 1835 yılında Valço adlı bir tüccar tarafından düzenlense de Osmanlı Devleti bu isyandan haberdar olmuş ve isyancıları yakalatarak kimisini sürgün etmiş, kimisini tutuklamış, kimisini de idam etmiştir. Bulgarlar Osmanlı Devleti'nin çetrefilli bir dönemini fırsat bilerek hürriyetlerini ilan etmek istemişlerdir. Devletin Mısır Sorunu, Tanzimat Fermanı'nın ilanı gibi süreçlerin içerisinde bulunmasından dolayı faaliyete geçmişlerdir. Yazarın bu kısma kadar verdiği bilgilerden de anlaşıldığı üzere, Bulgarların isyanı genel olarak pasif kalmış ve devlet tarafından bastırıldığı anlaşılmaktadır. Ancak 1841 yılına gelindiğinde ilk büyük isyan olarak adlandırılacak olaylar yaşanmıştır. Bahane olarak da vergilerin ağırlığı ve memurların kötü muameleleri gerekçe gösterilmiştir. İsyan bölgelerindeki Müslümanları da katletmeleri olayların ateşini artırmıştır. Devlet bu isyanı da bastırmıştır

fakat Bulgarların isyanı tam olarak çözüme kavuşturulamadığından tekrar yaşanması muhtemel bir olay haline gelmiştir.

Sırbistan ve Rusya'nın kıskırtmaları da Bulgarların isyan etmesine neden olmuştur. Hatta 4 Ekim 1853'te Osmanlı ile Rusya arasında cereyan eden Kırım Harbi'nde binlerce kişilik Bulgar alayı Rusların tarafına geçerek Osmanlı Devleti'ne karşı savaşmışlardır. Yıllar geçse de isyanların önünü alamayan Osmanlı Devleti'ne karşı 1867 yılında Eflak, Boğdan, Sırbistan ve Girit'te de isyanlar ortaya çıkmıştır. Yazar, bu süreçte Osmanlı Devleti'ni en çok endişelendiren isyanın Bulgar isyanı olduğunu dile getirerek buna gerekçe olarak Bulgaristan'ın İstanbul'a yakın olmasının Osmanlı için tehlike arz etmesini göstermiştir.

Rusya'nın destekleyici tavırlarından cesaret alan Bulgarlar 25 Mayıs 1867'de ünlü Komiteci Filip Tolü'nün başkanlığında yeni bir isyana teşebbüs etmiş, bu isyanın önde gelen şahsı Hacı Dimitri olmuştur. Bu isyanı diğerlerinden ayıran en önemli hususlar; talimli, üniformalı kişilerden oluşan grupların yer alması ve iyi silahların kullanılmasıdır. İsyanı bertaraf eden Osmanlı Devleti isyancılara çeşitli cezalar vermiştir. Bu gelişmelere bakıldığında, yazarın ifadelerinden de anlaşıldığı üzere, Tanzimat Fermanı'ndan beklenen netice elde edilememiş ve modernleşme fikri başarısız olmuştur. Azınlıklara verilen haklar çözüm getiremediğinden, fermanın yayımlanmasından kısa bir süre sonra etnik kökenli ayaklanmalar devam etmiştir. Bölgede artan huzursuzluğu diğer devletlerin de destekleyici tavır içinde olmaları isyanların sıklaşmasına neden olmuştur. Devlet, çeşitli alanlarda problem yaşarken bir de kendisine bağlı milletlerin bağımsızlık talepleri karşısında zor duruma düşerek çözüm arayışlarına girişmiştir.

1853-1856 Kırım Harbi'nde Rusya, İngiliz-Fransız-Osmanlı-Piyomente ittifakı karşısında mağlup olduktan sonra Osmanlı Devleti'nden istifade etmenin yollarını genişletmiştir. İzlediği Panslavist politikalar ve Fransız İhtilali'nin getirmiş olduğu milliyetçilik akımının etkisiyle 1877-1878 Osmanlı-Rus savaşı (93 Harbi) öncesinde Balkan topraklarını isyan alanına dönüştürmüştür. Rusya, 24 Nisan 1877 tarihinde Osmanlı Devleti'ne savaş ilan etmiştir. Savaş zamanında Osmanlı'nın durumunun pek de iç açıcı olmadığı malumdur. Savaş gereçleri bakımından yeterli olunsa da eğitilmiş subay sayısının az olması, ordudaki askerlerin çoğunun yaşlı ve eğitimsiz olması bu durumun göstergesidir. Savaşın Doğu Cephesinde Gazi Ahmet Muhtar Paşa başarı elde ederken, batıda ise Gazi Osman Paşa kahramanlık gösterdiği halde yardımların gelmemesinden dolayı yenilgiler kaçınılmaz olmuştur. Harp sonunda 3 Mart 1878'de imzalanan Ayastefanos Muahedesi ile Osmanlı Devleti'nin Bulgaristan'a özerklik vereceği, Karadağ, Sırbistan ve Romanya'nın bağımsızlığını kabul edeceği taahhüt edilmiştir. Anlaşılacağı üzere Rusya'nın takip ettiği Panslavizm politikası başarıya ulaşmış ve I. Petro döneminden itibaren izlenen "sıcak denizlere inme" politikası büyük oranda gerçekleşmiştir.

Eserin birinci bölümüne son verilirken; Büyük Bulgaristan'ı kurma yolunda Bulgar-Makedon Komiteleri ve Çetecilik hakkında genel bir bilgiler veril-

mektedir. Komitecilik ve çeteciliğin, XIX. ve XX. yüzyılda Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu şartlardan ötürü ortaya çıkan bir olgu olduğunu ileri süren yazar, ayrılıkçı fikirlerin iki farklı gaye içerisinde olduğunu belirterek bunlardan bir kısmının dış güçlerin himayesi altında özerklik istediklerini, bir kısmının da bağımsızlık elde etmeyi planladıklarını ifade etmiştir. Buna benzer örgütlenmelerin bir bölümünün resmi bir kimliğe sahipken; bir bölümünün de Balkanlar'da olduğu gibi komite ve çete yapılanması içerisinde olduğunu belirtmiştir. Balkanlar'da kurulan komiteler genel olarak kuruldukları bölgelerde huzursuzluk yaratıp Avrupalı büyük devletlerin dikkatini çekerek kendi bağımsızlıklarını ilan etme amacı gütmüşlerdir.

Bulgarların Büyük Bulgaristan'ı kurmaya yönelik faaliyetleri 1878'den sonra birçok komitenin ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Bu komiteler içerisinde; Bulgar-Makedon Merkez komitesi, Makedonya Komitesi, Muhibb-i Vatan Cemiyeti, Merkezi Edirne-Makedonya Komitesi, Makedonya Talebe Teşkilatı, Makedonya Politik Cemiyeti, Genç Makedonya Cemiyeti ve Makedonya Bulgar Komitesinin en önemli oluşumlar olduğu belirtilir. Bu dönemlerde ortaya çıkan en önemli komitenin Makedonya-Edirne İhtilalci İç Örgütü olduğu ileri sürülür. Komiteler, Birinci Balkan Savaşı sonucunda Osmanlı Devleti'nin Balkanları kaybetmesine kadar geçen süreç içerisinde bölgeyi isyan mıntıkasına çevirmişlerdir. Yazar, Bulgar komitelerinin Makedonya'da meydana getirdikleri en büyük olayın 1903 yılında gerçekleşen "İlinden İsyanı" olduğunu belirterek birinci bölümü noktalamıştır.

İkinci Bölüm'de kitaba ismini veren Bulgar Komitecilerinin Affı ve Üsküp-Edirne hapishanelerindeki 'Afv-1 'Umûmi uygulamaları ele alınmıştır. Yazar, eserin birinci bölümünün son kısmında bahsettiği İlinden İsyanı'nda Bulgarların amaçlarına ulaşamadıklarını ancak Osmanlı egemenliğini zedelediğini, neticede Osmanlı Devleti'nin inisiyatifi ile 8 Nisan 1904 tarihinde Türk-Bulgar İtilafnamesi imzalandığını kaydetmektedir. İtilafnameye göre Bulgaristan, ihtilal komiteleri ve silahlı çetelerin kurulmasını ve Osmanlı topraklarına patlayıcı, zehirli, muzır maddenin sokulmasını engelleyecek, Osmanlı Devleti ise ıslahat programını Selanik, Manastır ve Kosova vilayetlerinde uygulamayı kabul edecek, İhtilal hareketlerinden dolayı mahkûm olanlara 'Afv-1 'Umûmî (genel af) ilan edecektir. 'Afv-1 'Umûmî ile ilgili en önemli ölçüt, siyasi suç işlemiş olmaktır. Yani adı suçlardan mahkûm olanlara ilaveten vapur, tren ve köprülere dinamitle saldırı düzenleyip cinayete mahkûm kişiler bu af kapsamına girmiyordu. İtilafname, XX. yüzyıl başlarında diplomatik bir eylem haline gelmiştir. Bulgaristan 1878 Berlin Muahedesi neticesinde Osmanlı Devleti'ne sadece kâğıt üzerinde bağlı kalmıştır.

Vilayât-ı Selâse olarak adlandırılan Manastır, Kosova ve Selanik'te af çıkarılmasına dair ilk girişimler 1902 yılında gerçekleşmiştir. Bulgaristan yakınlarında 1902'de ortaya çıkan Cuma-i Bâlâ isyanı sırasında Osmanlı askerlerine karşı savaşan Bulgar köylüler, isyanın bastırılması ile Bulgaristan'a sığınmıştır. Cezalardan korkup köylerine dönemeyenler için de 20 Ekim 1902'de padişah iradesiyle af çıkarılmıştır. Ayrıca 21 Şubat 1903 tarihinde Avusturya

ve Rusya'nın hazırlayarak Osmanlı Devleti'ne verdiği 'Viyanalı İslahat Programı' içerisinde siyasi bir genel af çıkarılmasına ilişkin bir hüküm de eklenmiştir. Ancak Sultan Abdülhamid siyasi suçlara af çıkarsa da İlimden İsyanı patlak verince bu af uygulanmamıştır. İsyana daha sonra bastırılmıştır.

Eserde göre, 'Afv-1 'Umümi Türk-Bulgar İtilafnâmesinden birkaç gün sonra 13 Nisan 1904'te ilan edilmiştir. 'Afv-1 'Umümi, Vilayât-ı Selâse'de işlenen siyasi suçlarla ilgili olmakla beraber Bulgar ihtilal komitelerinin eylemlerine katılan mahkûmların affını da kapsamaktadır. Bu affın uygulanmasından Rumeli Müfettişliği sorumlu tutulmuş, affın ilan edildiği gün vilayetlere Rumeli Müfettişliği tarafından af kapsamındaki mahkûmların serbest bırakılması ve aftan faydalanacak kişilerin isimlerinin bulunduğu defterler hazırlanması talimatlarını içeren telgraflar gönderilmiştir. Genel af uygulanırken hapis hanelerden tahliye olanların kayıtları da tutulmuştur. Afv-1 'Umümi'nin ilanından sonra Bulgar mahkûmların tahliyesi için bir komisyon kurulmuştur. Affa uğrayanlar bu komisyon tarafından hazırlanan defterlere kaydedilmişlerdir. Bu defterler Balkanlardaki komitecilerin faaliyetlerini ve suçlarını inceleyebilmemiz için oldukça önemli kaynaklar arasında yerini almıştır. Yazarın verdiği ilginç bir bilgiye göre, Osmanlı Devleti'nde resmi işlerde fotoğraf kullanımının ilk örneklerine bu defterlerde rastlanmaktadır. Mahkûmlara ait bilgilerin yanında fotoğrafları yer almıştır. Bu vesile ile devlet, şahısların eşkâllerini ayırt edebilme avantajını sağlamış olacaktır.

Eserde dikkatimizi çeken önemli bir diğer husus da firari olan kişilerin de bu aftan yararlanabilecek olmalarıdır. En geç 40 gün içerisinde teslim olunması şartı konulmuştur. Ancak 13 Nisan 1904'te ilan edilen 'Afv-1 'Umümi'den sonra işlenen suçlar bu affın içerisinde yer almamıştır. Örneğin, ilandan sonra Radovişte'de jandarma olarak görev yapan bir kişinin kardeşi öldürülüp zevcesi de yaralanmıştır. Bu eylemi gerçekleştiren şahsın aftan yararlanıp yararlanamayacağı akıllarda soru işareti bırakmıştır. Netice itibarıyla şahıs aftan yararlanmamıştır. Yazar, ilandan sonra meydana gelen bir olayı örnek göstererek affın çerçevesinin zihinlerde daha kalıcı hale gelmesine katkı sağlamıştır.

Hükümet yetkililerinin de üzerinde durduğu en önemli husus, itilafnâme de de yer alan vapur, tren ve köprüleri dinamitleyenlerin af dışında bırakılmış olmasıydı. Aynı zamanda aftan yararlananların bir bölümünün de bazı haklardan mahrum bırakıldıkları eserde anlaşılmaktadır. Bulgar komiteciler din adamları ve öğretmenler üzerinden yoğun bir faaliyet yürüttüklerinden hapis hanelerdeki mahkûmlardan bir kısmını da bu kişilerin oluşturduğu yazar tarafından ileri sürülmektedir. Osmanlı Devleti bu kişilerin eski vazifelerine dönmelerine izin vermemiştir.

Eserde Edirne ve Kosova Vilayetinin merkezi olan Üsküp hapis hanelerine ait iki defterden yararlanılmıştır. Edirne Hapishanesi'ne ait defterde '*Mahkûmun Nev-i Cürm ve Cinayeti*' başlığı altında mahkûmların gerçekleştirdiği eylemler yer almakta, '*Mahkûmun Müddet-i Mahkûmiyeti*' sütunu altında ise verilen ceza ile bu cezaların süresi sıralanmıştır. Üsküp Hapishane defterinde

ise “Cürmü” başlığı altında mahkûmların gerçekleştirdikleri eylemler anlatılırken, “Nev” ve Müddet-i Mahkûmiyeti” başlığı altında mahkûmların aldıkları cezalar ve cezaların hangi kanun maddesine göre tatbik edildiği verilmiştir.

“Afv-ı ‘Umûmi” ile tahliye edilen mahkûmlar için hazırlanan deftere göre Üsküp Hapishanesi’ndeki mahkûmların büyük bir kısmını Ortodoks Bulgarlar teşkil etmiştir. Afv nedeniyle tahliye edilenler arasında tek kadın mahkûmun yer alması ilginç bir bilgidir. Afv-ı ‘Umûmi’nin ilan edilmesi üzerine Edirne Hapishanesi’nde de bir hareketlilik yaşanmış ancak genel affın Vilâyât-ı Selâse ile ilgili olması ve bununla ilgili bir emrin gelmemesi kafa karışıklığına neden olmuştur. Bâbıalî’den verilen cevapta benzer suçların Edirne Vilayetinde de baş gösterdiği için bu kapsamın içinde bulunduğu ifade edilmiştir.

Sonuç itibarıyla, Eserde verilen orijinal bilgilerin çok sayıda görsel ile desteklenmesi dönemin koşullarının zihinlerde kalıcı olmasını sağlamıştır. Konuya ilgi duyanların bir çırpıda okuyup merakına yanıt bulacağı eserin akıcı dili dikkat çekmektedir. Eserin sonunda, metin içerisinde bilgisine başvurulmuş olan belgelerin orijinallerinin eklenmesi yazarın çalışmadaki titizliğini göstermenin yanı sıra ilgililere temel anlamda literatür de sunmaktadır. Eserin, 1904 yılında ilan edilen ‘Afv-ı ‘Umûmi konusunda yazarın ifadesiyle “ilk olma” özelliği ile kendisinden sonra yapılacak çalışmalara öncü olacağı kanaatindeyiz.